

Hrvatska filozofija i znanost od Hermana Dalmatina do Pavla Vuk-Pavlovića

Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra: Zbornik radova sa znanstvenih skupova projekta »Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu između 12. i 20. stoljeća«, uredile Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin, Snježana Paušek-Badždar i Željka Metesi Deronjić (Zagreb: Institut za filozofiju, 2019), 217 pp.

Od 2014. do 2018. godine na Institutu za filozofiju provodio se istraživački projekt *Croatian Philosophy and Science in the European Context between 12th and 20th Century* (*Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu između 12. i 20. stoljeća*) koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost. Projekt je imao osam članova: Erna Banić-Pajnić (voditeljica projekta), Mihaela Girardi-Karšulin, Pavo Barišić, Željka Metesi Deronjić, Bruno Ćurko, Snježana Paušek-Badždar, Nenad Trinajstić i Vanja Flegar. Od samog početka projekta njegovi članovi svake godine izlažu rezultate svojih istraživanja na znanstvenim skupovima pod nazivom *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra*. Do sada su organizirana tri znanstvena skupa. Na njima nisu sudjelovali samo suradnici na projektu nego i drugi pripadnici akademske zajednice koje zanimaju teme projekta. Neka od njihovih izlaganja nalaze se i u ovom zborniku radova. U zborniku je uz predgovor zastupljeno devet autora s deset radova:

1. Erna Banić-Pajnić, »Značajke platonizma u Hermana Dalmatina i Frane Petrića s posebnim obzirom na recepciju *Timeja*«;
2. Mihaela Girardi-Karšulin, »Koje autore podrazumijeva Antun Medo pod skupnim nazivom *communis ratio philosophandi?*«;
3. Vanja Flegar, »Korespondencija Andrije Dudića«;
4. Snježana Paušek-Badždar, »Materijalna i duhovna komponenta u razvitku kemije«;
5. Mihaela Girardi-Karšulin, »Raguseiusovo tumačenje predmeta prirodne filozofije i konsekvencije koje iz toga proizlaze za 'znanost o nebu'«;
6. Pavo Barišić, »Filozofija politike Pavla Vuk-Pavlovića«;
7. Ivan Bekavac Basić, »Jedna marksističko-lenjinistička, odnosno staljinistička kritika filozofske misli u staroj Jugoslaviji«;
8. Marija Buzov, »Počeci znanstvenoistraživačkog rada na području arheologije«;

9. Vanja Flegar i Martin Kuhar, »Razvoj povijesti znanosti u kemiji i medicini od početka 20. stoljeća do danas«;
10. Ivan Reljić, »Oživljavanje znanstvene baštine novim tehnologijama«.

Na kraju zbornika nalazi se prilog od šest fotografija. Na prvoj se fotografiji nalaze članovi projekta na okupu, a ostalih pet fotografija potječe s prošlih skupova projekta.

U radu »Značajke platonizma u Hermana Dalmatina i Frane Petrića s posebnim obzirom na recepciju *Timeja*« Erna Banić-Pajnić preko hrvatskih filozofa Hermana Dalmatina i Frane Petrića te njihova odnosa prema Platonu i posebice njegovu dijalogu *Timej* želi potvrditi tezu povjesničara filozofije Raymonda Klibanskoga da je postojao kontinuitet između srednjovjekovnog platonizma kojem pripada Herman i renesansnog platonizma kojem pripada Petrić. Prva zajednička značajka Hermana i Petrića, objašnjava Banić-Pajnić, jest to da su nastojali, Herman neizravno, a Petrić izravno, pokazati spojivost platonizma i kršćanstva. Njihova druga zajednička stvar jest kontekst – obojica su djelovala pod utjecajem hermetizma jer su hermetička i platonička tradicija povezane – i posjedovanje stava o jedinstvenosti svijeta, tj. da se svijet sastoji od iste materije. Time zajedno odbacuju aristelovsku kozmologiju koja svijet dijeli na nadmjesečnu i podmjesečnu sferu. Nadalje, obojica su smatrala da je svijet stvoren po Božjem naumu. Sve je odslika ideje božanskog uma. Naposljetku, bili su animisti; smatrali su da je svijet ispunjenom dušom.

Banić-Pajnić utvrđuje i njihove razlike. Kao prvo, imali su različite izvore. Klibansky kaže da postoje tri tradicije koje su služile kao posrednik Platonovoj filozofiji: bizantska, arapska i latinska tradicija. Herman se oslanja na arapsku i latinsku tradiciju, a Petrić na sve tri tradicije. Drugo, imali su različit stav prema Aristotelu. Herman preuzima arapsko tumačenje Platona i Aristotela u kojem postoji tendencija usuglašavanja njihovih filozofija, dok se Petrić izravno protivi njihovom usuglašavanju. Autorica na kraju spominje značajke njihovih tumačenja Platonova *Timeja*. Kod Hermana ključne su teme stvaranje i struktura svijeta. Njegov primarni izvor zasigurno je bio *Timej*. Od njega preuzima pojmove i sigurno poznaje Ficinov, Kalcidijev i Proklov komentar *Timeja*. Petrić govori o *Timeju* na različitim mjestima. U *Peripatetičkim raspravama* spominje da je Aristotel preuzeo neke stvari od Platona, a na mjestima gdje izravno govori o *Timeju* spominje da je to Platon već pokazao u *Timeju*. Drugdje u *Peripatetičkim raspravama* govori o počelima prirode i materije. Smatra da se Platon u *Timeju* bavio fiziologijom. Takvo je tumačenje prisutno kod Dalmatina, srednjovjekovnih filozofa i renesansnih platoničara. Banić-Pajnić zaključuje da njena poredbena analiza Dalmatina i Petrića pokazuje da oni dijele mnoge zajedničke stavove kao novoplatonisti.

Tema rada Mihaele Girardi-Karšulin pod naslovom »Koje autore podrazumijeva Antun Medo pod skupnim nazivom *communis ratio philosophandi*?« tiskani su radovi kojima je autor Antun Medo (1530 – 1600), dubrovački trgovac, lječnik i filozof amater. On je napisao tri filozofska komentara: dva komentara na knjige Aristotelove *Metafizike*, *Komentar Metafizike Λ* i *Komentar Metafizike Z*, te komentar Porfirijeva djela *Isagoge* naslovljen *Neki prijekori Profirijevim Predikabilijama*. U tim djelima analizom želi doprijeti do izvornoga Aristotelova učenja i suprotstaviti se nečemu za što koristi izraz *communis modus philosophandi* (zajednički način tumačenja Aristotela). Medo ni u jednom svojem djelu ne objašnjava na što ili na koga se osvrće tim izrazom, stoga autorica želi ponuditi mogući odgovor na to pitanje.

Prije toga izlaže Medove stavove u komentarima. Medo svojim komentarima namjerava pobiti *zajedničko stajalište filozofiranja* (*communis ratio philosophandi*). Objašnjava da je to način kako se aristotelizam predaje u školama za koji smatra da nije autentična Aristotelova filozofija, nego je kombinacija njega i drugih učenja. Karakteristika tog *communis modus philosophandi* prema Medu jest korištenje termina koji nisu Aristotelovi. Taj zajednički način tumačenja povezuje s Porfirijem, Sokratom, Platonom i Averroesom. Medov opći stav o Aristotelovoj filozofiji jest taj da se odnosi na nešto stvarno i opstojno, dok filozofi koji Aristotela samo tumače koriste termine kao *substantialitas*, *materalitas*, *formalitas*, *quiditas*, *albeitas* itd. koji sugeriraju da opće postoji nezavisno od pojedinačnog, što je, prema Medu, u proturječju s Aristotelom.

Autorica spominje da jedini drugi filozof koji koristi izraz *communis modus philosophandi* jest Giovanni Pico della Mirandola, i to u jednom podnaslovu svoga djela *Conclusiones sive Theses DCCC*, no kao ni Medo ne objašnjava koja to filozofija potpada pod taj termin. Bez obzira na to Girardi-Karšulin, pozivajući se na kontekst rada – naime Pico je o njegovom sadržaju raspravljao na simpoziju – argumentira da tim terminom Pico referira na svoje suvremenike koji se ne slažu sa sadržajem njegovih teza. Uzevši to za osnovu svojega tumačenja Meda, Girardi-Karšulin zaključuje da i Medo tim izrazom misli na svoje suvremenike kao što su Jacopo Zabarella i Cesare Cremonini. Girardi-Karšulin iznosi i daljnje zaključke o Medu kao aristotelovcu. Medo u svojim komentarima nije kritičan prema skolasticima čijem je tumačenju Aristotela vrlo blizak, nego prema peripateticima koji su se etablirali za vrijeme njegova života i koji promoviraju shvaćanje Aristotela koje on kritizira u svojim komentarima. Kao aristotelovac Medo je reakcionar. Namjera mu je vratiti stanje aristotelizma kakvo je bilo za vrijeme Tome Akvinskoga kojeg iznimno hvali. Ipak, objašnjava Girardi-Karšulin, Medov pokušaj očuvanja Aristotelove misli

bio je osuđen na propast jer će aristotelizam uskoro biti zamijenjen novovjekovnim mehanicizmom.

U radu »Korespondencija Andrije Dudića« Vanja Flegar analizira dijelove dosada objavljene pismene korespondencije hrvatskog teologa, filologa, filozofa i diplomata Andrije Dudića (1533 – 1589). Na 400. obljetnicu Dudićeve smrti 1989. godine Institut za filozofiju i sociologiju Poljske akademije znanosti i Institut književnih studija Mađarske akademije započeli su projekt (koji još traje) sakupljanja i objavljivanja Dudićeve ostavštine u koju spada i njegova obilata korespondencija.

Prvi svezak njegove korespondencije objavljen je 1992. godine i dosada je objavljeno šest svezaka. Flegar uzima dosad objavljenu korespondenciju i analizira je svezak po svezak. Prvi svezak obuhvaća razdoblje između 1554. i 1566. godine. Sadrži 204 pisma različita sadržaja, većinom napisana na latinskom, a manji dio na talijanskom, njemačkom i mađarskom jeziku. Polovica pisama pripada Dudiću, a druga polovica njegovim korespondentima u koje spadaju Antun Vrančić, Juraj Drašković, Cosimo Medici, ugarsko-hrvatski kralj Ferdinand I, njegov nasljednik Maksimilijan II. te poljski kralj Žigmund II. Od posebnog je interesa korespondencija između Dudića i Draškovića o Tridentском koncilu. Kraj sveska i korespondencije obilježava Dudićevo napuštanje Katoličke crkve i ženidba s Reginom Straszovom.

Drugi svezak obuhvaća razdoblje između 1568. i 1573. godine. Sadrži 173 pisma većinom napisana na latinskom jeziku. Korespondencija u drugom svesku izrazito je sadržajno bogata i može se podijeliti na tri cjeline:

1. pisma političke naravi – to je Dudićeve korespondencija s bečkim dvorom; nakon smrti Žigmunda II. bečki je dvor želio na poljsko prijestolje postaviti Habsburga pa se Maksimilijan II. obraća Dudiću za pomoć;
2. pisma teološke naravi – to su Dudićeve promišljanja o Trojstvu, u kojima iskazuje simpatije prema antitrinitarizmu i razmjenjuje misli s kalvinističkim teolozima Theodorom Bezom, Johanom Wolfom i Girolamom Zanchijem, što ukazuje na to da je Dudić uživao određen ugled u teološkoj zajednici;
3. pisma znanstvene naravi – Dudić je ima široke znanstvene interese; pisma koja spadaju u ovu cjelinu posvećena su matematici, astronomiji i jatrokemiji; Dudić se dopisuje s njemačkim i engleskim znanstvenicima, napose s Georgom Joachimom Rheticusom, Kopernikovim učenikom.

Godina 1574. obrađena je u trećem svesku Dudićeve korespondencije. Čini ga 136 pisama, od kojih je polovica pisama namijenjena Maksimilijanu II, opet većinom napisana na latinskom jeziku. Ostatak čine pisma koja su

carevi slali Dudiću kao odgovor na njegova izvješća koja su od vrijednosti i zanimljivosti jer govore o tom razdoblju, tj. o stanju u Krakowu prije dolaska novog poljskog kralja na tron.

Četvrti se svezak bavi 1575. godinom i sadrži 196 pisama. Većina pisama bavi se Dudićevim zadatkom da postavi na poljsko prijestolje nekoga iz habsburške dinastije. Ona objašnjavaju kako se Dudić odlučuje koja je najbolja metoda što je treba slijediti i svjedoče o poduhvatima koje je Dudić poduzimao da bi ostvario naum Habsburgovaca.

Peti se svezak bavi 1576. godinom i sadrži 162 pisma ponovno većinom napisana na latinskom jeziku. Ova je godina prekretnica za Dudića jer na poljsko prijestolje dolazi Stjepan Bathory i umire Maksimilijan II. što predstavlja kraj Dudićeve političke i diplomatske karijere, no bez obzira na to pisma su i te godine uglavnom političke naravi.

Šesti i posljednji svezak obuhvaća razdoblje između 1577. i 1580. godine. Sadrži 162 pisma ponovno napisana na latinskom. Kako je Dudić prestao biti politički aktivan, puno je pisama privatnog karaktera i posvećeno je prirodnim znanostima i teologiji. Glede znanstvenih tema Dudić komentira pojavu supernove u zvijezdu Kasiopije koja se dogodila 1572, što je potaklo veliku diskusiju među renesansnim filozofima, te pojavu kometa 1577. Piše svoju najpoznatiju raspravu koja je 1579. objavljena pod naslovom *De significatione cometarum commentarioulus* u kojoj napada tezu da su kometi božanski znakovi koji najavljuju buduće događaje. Jedan dio korespondencije posvećen je bolestima koje su pogodile njegovu obitelj i pokazuje da je Dudić dobro poznao ondašnju medicinu. Što se tiče vjerskih tema, Dudić vodi teološku diskusiju s Bezom. U tom svesku Dudić daje važne informacije o protoku knjiga u 16. stoljeću, posebice na području srednjeg istoka Europe. Flegar analizira i Dudićevu neobjavljenu korespondenciju iz razdoblja od 1581. do 1589. I tu su pisma heterogenog sadržaja, ali dominiraju teme iz prirodnih znanosti.

U radu »Raguseusovo tumačenje predmeta prirodne filozofije i konsekvencije koje iz toga proizlaze za ‘znanost o nebu’« Mihaela Girardi-Karšulin analizira pojam predmeta filozofije prirode kakav se pojavljuje u djelu *Peripateticae disputationes* (*Peripatetičke rasprave*) hrvatskog filozofa i liječnika Georgiusa Raguseiusa (? – 1622). Girardi-Karšulin želi dokazati što određenjem pojma ‘filozofija prirode’ Raguseius želi postići, kako to radi i zašto mu je to od velike važnosti.

Raguseius u *Peripatetičkim raspravama* polazi od teze da je filozofija prirode teorijska filozofija pod koju spadaju nebo, elementi, životinje, bilje i ostalo, no da bi navedene stvari bile predmet filozofije prirode, moraju spadati pod isti rod, stoga Raguseiusa zanima pitanje što je onaj jedan, jedinstveni

predmet filozofije prirode. Odgovarajući na to pitanje, Raguseius razmatra različite teze od kojih su najvažnije dvije:

1. predmet prirodne filozofije jest tijelo koje se može kretati;
2. predmet prirodne filozofije jest prirodno tijelo.

Raguseius se izravno bavi drugom tezom. Stvar komplicira to što se pojam prirodnog tijela može shvatiti na dva načina: u širem smislu ono obuhvaća podmjesečna tijela koja su propadljiva i nebeska vječna tijela koja su nepropadljiva, a u užem smislu samo podmjesečna tijela. Raguseius kritizira stajalište da je predmet filozofije prirode prirodno tijelo u širem smislu i afirmira tezu da se filozofija prirode bavi samo prirodnim tijelom u užem smislu. Polazeći od pretpostavke da predmet svake znanosti treba biti jednoznačno određen u smislu da sve što spada pod predmet znanosti mora imati zajedničku definiciju, on obrazlaže da s obzirom na to da nema analogije između podmjesečnih i nebeskih tijela, iako su ekvivalentna, ona ne mogu biti jedinstveni predmet znanosti. Raguseius zaključuje da je predmet filozofije prirode tijelo u užem smislu, tj. samo propadljivo tijelo. Nebeska nepropadljiva tijela predmet su znanosti o nebu, tj. astronomije koja je grana matematike, a ne prirodne filozofije. Na pitanje zašto je Raguseius odlučio izdvojiti znanost o nebu iz domene prirodne filozofije Girardi-Karšulin odgovara da je to bio pokušaj očuvanja aristotelizma u jeku pojave novovjekovne znanosti. To je reakcija koju su potaknuli Kopernik i Galilei. Aristotelizam nije mogao više ignorirati novu znanost. Ono što je Raguseius uradio jest dosljedna, ali očajnička reakcija aristotelovca na Kopernika da spasi Aristotelovu prirodnu filozofiju; očajnička jer je žrtvovao nešto vrlo važno za upotrebljivost aristotelizma za kršćansku teologiju, naime učenje o *analogia entis*.

U radu »Materijalna i duhovna komponenta u razvitku kemije« Snježana Paušek-Baždar govori o tezi Mirka Dražena Grmeka, povjesničara medicine, o prirodni razvoja znanosti. Njegova teza glasi: napredak znanosti nije ni kumulativan ni revolucionaran, nego se odvija u obliku spirale. Prirodoslovci se često vraćaju provjeri drevnih teza o realnosti, osobito teza grčkih filozofa, ali uz novu metodologiju. Paušek-Baždar prikazom međudnosa materijalne i duhovne komponente kemije kroz povijest želi potkrijepiti Grmekovu tezu.

Prvo razdoblje kemije o kojem govori Paušek-Baždar razdoblje je protokemije u kojem je došlo do spajanja egipatske tehnologije i aristotelovske filozofije prirode, prema kojoj postoji bezoblična, prva materija koja nosi sva svojstva. Na osnovi toga protokemičari su pretpostavljali da se jednoj supstanciji može oduzeti jedno svojstvo i dati joj drugo te su bojali metal da dobije boju zlata i srebra parama sumpora, žive ili arsena u uvjerenju da tako metal

dobiva svojstva srebra ili zlata. Duhovna komponenta tumačenja bojanja metala očitovale se u gledištu da je izlaženje para i plina kao odvajanje duha i tijela, a apsorpcija para i plina kao vezivanje duha i tijela jer je temeljno svojstvo svih stvari jedinstvo duha i tijela. Nakon protokemije nastupilo je razdoblje alkemije. Prefiks *al-* dodali su Arapi koji alkemiju definiraju kao nauk o eliksiru. Tragali su za kamenom mudraca i životnim eliksirom te usavršili postupak destilacije da dođu do njega. Destilirali bi organske tvari dijelovima živih organizama kao što su jaje, slina, krv i rogov. Smatrali su da živa personificira duh, a sumpor dušu te da je pratvar živa, i to ne samo u materijalnom već i u nadtjelesnom, duhovnom smislu.

U renesansi je duhovnu komponentu u alkemiju uveo Paracelsus. Alkemija za njega ima dvije zadaće: priprava produhovljenih lijekova, održavanje zdravlja i produljenje života te dogotovljenje i usavršavanje prirode. Paracelsus je držao da je bolest astralnog porijekla, ali je kemijskog uzroka; stoga se liječi kemikalijama. Ono što alkemičar izdvaja iz bilja, metala ili minerala kada pravi lijek jest ono duhovno te je lijek produhovljen. Paracelsus je bio izrazito utjecajan. Nakon njegove smrti nastao je paracelsusovski projekt koji je u sebi okupljao liječnike i prirodnjake po cijeloj Europi. Premda je u ranom novovjekovlju Boyle nastojao kemiju pretvoriti u egzaktnu znanost koja koristi kvantitativne metode, ona se i dalje oslanja na kvalitativna istraživanja. Veliko ime alkemije tog doba bio je Georg Ernst Stahl. Odbacio je mehanicizam i nije se bavio mjerenjima. Njegova teorija o flogistonu vladala je kroz cijelo 18. stoljeće. U svoje alkemijsko učenje uveo je animizam: čovjek je i tijelo i duša pa su životni procesi ne samo kemijski i mehanički nego i duševni. Načelo koje upravlja živim tvarima naziva *anima sive natura*. Kasnije se u Francuskoj pojavljuje vitalistički pokret. Osnovao ga je liječnik Paul Barthez. Vitalizam tvrdi da u živim organizmima djeluju sile, snage ili načela koja nisu ni fizikalna ni kemijska. Vitalizam je izgubio vjerodostojnost kada je kemičar Marcelin Berthelot 1860. objavio knjigu *Organska kemija temeljena na sintezi*, no vitalizam je ostao prisutan u nekim aspektima biokemije i biologije. Smatralo se da kemičar u laboratoriju ne može stvoriti život. To jedino može uraditi životna sila.

Autorica posvećuje jedan dio izlaganja duhovnoj komponenti i životnoj sili kod hrvatskih autora. Duhovna komponenta u materijalnom svijetu osobito je izražena u tekstovima hrvatskih alkemičara u razdoblju od 14. do 19. stoljeća. Ideja životne sile prisutna je i kemijskim dijelima hrvatskih prirodoslovaca. Prvi prirodoslovni udžbenik na hrvatskom jeziku *Naravopisje*, koji je preveo Antun Šufflay, govori o tome da životna sila djeluje na životinjsko i biljno carstvo. Prvi hrvatski udžbenik *Početno naravoslovlje*, koji je napisao Josip

Partaš, govori o životnoj sili, a prvi hrvatski autori organske kemije koji nisu bili vitalisti po uvjerenju jesu Ivan Marek i Julije Domac.

Autorica zatim izlaže Grmekovu ideju nove znanstvene revolucije. Prema Grmeku treća znanstvena revolucija 21. stoljeća temelji se na pojmu informacije koja je na neki način duhovni glasnik. U suvremenim znanstvenim istraživanjima, govori nam Grmek, prisutna je duhovna komponenta. To su molekule DNK koje prenose informaciju putem kemijskih glasnika. Kao primjer služe patogeni uzročnici bolesti čija građa pokazuje da oni nisu živa bića, nego nakupine informacija koje ubijaju organizme preuzimanjem informacijske kontrole nad njihovim imunološkim sustavom. Putem aminokiselina daju naredbe, tj. informaciju da stanice počine samoubojstvo. Za Grmeku informacija koja se prenosi ne može se svesti na materiju ili energiju. Ona je uvjetno netjelesno-tjelesna i podsjeća na Aristotelovu formu ili vitalističku tezu kemičara 19. stoljeća. Ta paradigma nije povratak na staro, nego potvrda Grmekove teze da je napredak znanosti u obliku spirale jer obavijest i informacija uvelike podsjeća na Aristotelovu formu. Paušek-Baždar pri kraju komentira da je biološka paradigma podsjeća na platonističko-pitagorejske numeričke nizove, čime se predaje informacija koja daje upute i određuje ponašanje djelatnih živih stanica.

»Filozofija politike Pavla Vuk-Pavlovića« tema je i naslov rada Pave Barišića. Barišić u izlaganju želi razmotriti pitanja o filozofiji politike, njezinoj zastupljenosti, značenju i porukama u filozofskoj misli Pavla Vuk-Pavlovića. Svi dosadašnji komentatori Vuk-Pavlovića zanemarivali su, prema Barišiću neopravdano, taj vid njegove filozofije. Stoga Barišić, uz razmatranje Vuk-Pavlovićeve filozofije politike, ima namjeru ispitati postoji li osnova zbog koje je ona dosad bila zanemarivana. Barišić Vuk-Pavlovića ocjenjuje kao izvrsnog teoretika i autora vrijednih oglada o politici i nadodaje da je bio član HSS i zagovornik jasno izgrađenih političkih stavova i nazora. Premda nije napisao posebno razrađenu filozofiju politike, za Vuk-Pavlovića politika je jedna od središnjih tema koju je razmatrao u svojim filozofskim radovima. Barišić u radu analizira deset njegovih radova u kojima je politika ključna tema.

Kada je Vuk-Pavlović bio vojnik u Prvom svjetskom ratu, napisao je »Aristofan i rat«, kritički osvrt na Aristofanove nazore o ratu i miru objavljen u *Jutarnjem listu* 1915. Teme osvrta tipične su teme filozofije politike: uzroci i učinci rata, doseg i značenje mira. Vuk-Pavlovićeva je namjera upozoriti na duboke političke poruke koje se nalaze u Aristofanovim komedijama. Jedna od tema o kojoj Aristofan govori, a koju Vuk-Pavlović stavlja u prvi plan, jest korist i bogaćenje manjine kao jedna od popratnih pojava rata. Kao primjer koristi Aristofanovu dramu *Aharnjani*. Ondje Aristofan upozorava na problem

demagogije i obmane naroda koji se događa za vrijeme rata. Želi poručiti da rat koristi samo nekolicini ljudi, demagozima koje bira prevareni narod da obavljaju funkciju koja je u blizini državne riznice. Vuk-Pavlović analizira i Aristofanovu komediju *Vitezovi*. U središtu su komedije državnici u koje spada Aristofanov protivnik u stvarnom životu demagog Kleon. *Vitezovi* govore o koristoljublju pukovođa koji pokreću ratove i huškaju narod na sukobe i uništavanje opsjenama i varkama te laskanjem i podilaženjem puku. Aristofan je tu, kaže Vuk-Pavlović, pokazao nemoć puka da se odupre i oslobodi štetnih manipulatora. Barišić objašnjava da Vuk-Pavlović prikazivanjem tema i predmeta kritika pojedinih Aristofanovih komedija želi dokazati da rat koji pokreće država nema valjano opravdanje. Osnova mu je prosvjetiteljska težnja za ostvarenjem mira, stanja u kojem narod ostvaruje svoju sreću i živi u blagostanju, ali pritom ističe individualnu slobodu i svrhu države promatra pod vidom ostvarivanja slobode pojedinca.

»Filozofija Thomasa Hobbesa« predavanje je Pavla Vuk-Pavlovića koje je održao 1929. povodom 250. obljetnice Hobbesove smrti. Iako jasno uvažava Hobbesovu veličinu kao političkoga mislioca, Vuk-Pavlović u tom predavanju kritizira politiku koja se temelji na moći i odvojena je od morala. Ističe da je Hobbesov politički sustav dosljedan, ali problem je s njim što u kritičkim trenucima ukida ljudsku slobodu, pogotovo individualnu slobodu građana. Vuk-Pavlović naglašava da totalitarne ideologije imaju preteče u Hobbesovoj ideji apsolutne države. Koliko god Vuk-Pavlović zagovara osiguranje trajnog mira, on ne može kao Hobbes pristati na oduzimanje slobode po cijenu mira.

Knjiga *Ličnost i odgoj* Vuk-Pavlovićevo je najpoznatije djelo. U njemu autor tematizira politiku u više poglavlja. Jedno poglavlje je izravno posvetio odnosu politike i odgoja. Za Vuk-Pavlovića postoje dva temeljna vida djelovanja kojima se čovjek određuje. Označava ih kao politički i pedagoški. Politički je vid ono djelovanje kojim se čovjek nastoji održati kao pojedinac među ostalim bićima. U tom nastojanju gradi pravni poredak i putem vlasti održava red u zajednici. Kako je uz politiku vezano pitanje moći i pokoravanja, u politici dominira podvrgavanje i represija. Odgojni vid djelovanja omogućuje čovjekov opstanak u njegovoj duhovnoj dimenziji. Politika sravnjuje ljude, a odgoj ih pretvara u autentične osobe. Barišić ukazuje na to da, uzimajući politiku i odgoj kao suprotstavljene činitelje, Vuk-Pavlović potvrđuje da je u suvremenom dobu došlo do napuštanja ideje o povezanosti odgoja i politike te da se novovjekovna politika udaljava od etike; stoga prema novovjekovnim političkim teorijama, od Hobbesa nadalje, izražava stanovitu skepsu. Barišić nadalje objašnjava da je Vuk-Pavlović pod snažnim utjecajem novovjekovnog redukcionizma po-

litike. Politiku negativno ocrtava zbog utjecaja tadašnjeg političkog stanja u svijetu: pojava totalitarizama, Aleksandrova diktatura i smrt Stjepana Radića. Primjećuje da kada Vuk-Pavlović opisuje opreku između politike i odgoja, koristi Hobbesove kategorije. Politika je za njega usmjerena na stjecanje moći te održanje vlasti i danog poretka koji je osnovala sama vlast. Za Vuk-Pavlovića moć poništava moral i zbog toga je ona nespojiva s etikom.

Barišićev je stav da je Vuk-Pavlovićeva kritika vlasti utemeljena na moći opravdana. Moć se sukobljava s drugim moćima pa je nužno usmjerena na vlastito povećavanje. Ali nije siguran da je to baš potpuno točna priroda politike, kao što to hoće pokazati Vuk-Pavlović, te smatra da se ni Vuk-Pavlović nije uvijek dosljedno držao tog stava u knjizi. On odlično ukazuje na pogibelj političke instrumentalizacije morala radi ostvarivanja nemoralnih ciljeva, ali njegov kritički zahtjev prema politici temelji se na etičkim pretpostavkama, tj. opisuje politiku kakva bi trebala biti: plemenita i takva da bude više od puke pragmatike. Njezina je svrha sloboda i sreća ljudi. Dakle i politika, kada je ispravna, ima moralni sadržaj. Ona je snošljiva i obzirna i povezana je sa slobodom. Kada prikazuje politiku koja je usredotočena i oslanja se na prošlost kao opreku odgoju koji je usmjeren prema budućnosti, Vuk-Pavlović zapravo prikazuje krnju politiku koja nema svoju dimenziju koja je otvara prema budućnosti.

Rasvjetljujući to Vuk-Pavlovićevo proturječje i njegovo stvarno poimanje politike, za Barišića je posve nejasno zašto i državnik ne bi mogao biti okrenut budućnosti. Vuk-Pavlovićevo opisivanje državnika opisivanje je tek jedne vrste državnika, i to one u totalitarnim uređenjima. Demokratska politika otvara mogućnost za djelovanje državnika koji će biti okrenut prema budućnosti. Njegovo je glorificiranje odgojitelja isto tako netočno i neutemeljeno. Poziv odgojitelja može biti plemenit kao i poziv državnika, no pripisivati mu veliku povijesnu misiju kao što to čini Vuk-Pavlović patetično je.

Barišićev je dojam da je Vuk-Pavlović pri uspoređivanju politike i odgoja razmotrio opreku loš državnik-dobar odgojitelj. U stvarnosti državnik može biti dobar kao što odgojitelj može biti loš. Totalitarni i liberalni poreci mogu i doista svode odgojitelje na poslušnike i uskraćuju im da ispunjavaju ljudske potencijale. Državnik može imati i vjeru i ljubav te stoga njegovo djelovanje može biti usmjereno prema budućnosti. Prema Barišiću dvojbena je karakteristike dijeliti prema djelatnosti. Primjerenije je i političke i odgojiteljske nade gledati kroz leću slave koja dolazi iz budućnosti u sadašnjost.

U jednom se poglavlju Vuk-Pavlović bavi i značenjem ustava. Za ustav tvrdi da se u njemu na poseban način isprepleću odgojni i politički trenutak; pritom državničkoj djelatnosti opet pripisuje jednostranu upravljenost na prošlo i sadašnje. Primarna je zadaća ustava traženje reda i stalnosti, stoga u sadašnjosti

veže prošlost s budućnosti. Zbog toga je ustavu potreban poredak vlasti koji će osigurati skladan odnos pojedinca i zajednica. Zasebna su priča pojedinci koji se uzdižu iznad ustava i prema kojima se prilagođava poredak. Barišić komentira da Vuk-Pavlović s pravom ukazuje na povezanost ustava s poretkom i upozorava na mogućnost da se ustav uporabi za vladavinu pojedinačnih volja. No koliko god pojedinci zlouporabljivali sustav, on za Vuk-Pavlovića u sebi sadrži dovoljno pravila i reda da može rastočiti nakupljenu moć: ustav kao takav učvršćuje poredak iz prošlosti i jamči red u budućnosti.

»Politik, Erziehung, Religion« (»Politika, odgoj i religija«) naslov je Vuk-Pavlovićeva predavanja na međunarodnom filozofskom kongresu u Pragu 1934. godine. Predavanje započinje ukazivanjem na sve jaču sklonost direktnoj akciji i sve većem okretanju prema autoritativnoj državi koja želi preuzeti totalnu ulogu ne samo u upravljanju nego i u odgoju i religiji. Predavanje iznosi na vidjelo deformaciju politike koja u svojoj prirodi sadrži težnju državnika za povećanjem svoje moći i izopačenje odgoja. Vuk-Pavlovića zabrinjava pojava da se pedagozi i filozofi sve više stavljaju u službu stjecanja, održanja i povećanja političke moći. Ovdje dovodi u pitanje antagonizam odgoja i politike u svojem kapitalnom djelu. Sada smatra da pedagogija može postati itekako crnom kada je potpuno u službi politike.

Političko djelovanje u modernim masovnim porecima upućuje sve više na podvrgavanje sudbonosnoj sili i podčinjavanje jednoj volji. Kao rješenje Vuk-Pavlović predlaže udaljavanje od sile ulaženjem u domenu odgoja. Odnos odgojitelja i odgojenika temelji se na ljubavi, a ne na sili i pokoravanju. Državnici koriste slabosti građana da ih izrabe i iskoriste. Stoga zaključuje kako moralna osobnost i dobar građanin ne mogu ići zajedno.

Ovdje su gorčina i kritičnost Vuka-Pavlovića prema politici veoma očiti. No vrijedan mu je zaključak kojim kontradikcije između politike i odgoja te posebnosti i univerzalnosti unutar odgojnog životnog kruga izmiruje u duhovnoj sferi. Uzdiže značenje svjetske religije i osobito kršćanstva u kulturnom krugu Zapada. Ono utjelovljuje posebnost i univerzalnost u svojim vrijednostima, osobito ljubav prema bližnjemu. Na kraju zaključuje da se odgoj izdiže iznad politike i približava duhovnoj sferi jer svrha odgoja nije služenje državi ni narodu, nego Božjem carstvu.

Spinozina nauka (1938) Vuk-Pavlovićev je najopsežniji rad posvećen jednom filozofu. Na početku izražava suosjećanje i poštovanje za žrtvu koju je morao podnijeti Spinoza radi svojih ideja. Divi se njegovu životnom putu na kojem je svjedočio istinu i djelovao u skladu s vlastitom savješću. Kada govori o samom Spinozinu učenju, naglašava njegovu ideju države koja treba služiti općem očitovanju ljudskog umnog života u svoj njegovoj cjelini. Država ne

može biti sama sebi svrha. Ona je ljudska tvorevina koja služi čovjeku, njegovoj slobodi, sigurnosti, blagostanju, sreći i miru. Kod Spinoze Vuk-Pavlović prepoznaje značenje slobode mišljenja. Zakoni smiju uređivati ljudske radnje, ali ne smiju zadirati u prostor građanske slobode. Naglašava Spinozino stajalište da je pravedna država ona u kojoj se vlast dotiče radnji, a svatko smije reći ono što misli. Barišić objašnjava da je Vuk-Pavlović naglasio to Spinozino stajalište jer se želi suprotstaviti presezanjima totalitarnih ideologija koje su se širile za vrijeme njegova života.

U časopisu *Napredak* Vuk-Pavlović je objavio članak »Prosvjetne smjernice Antuna Radića«. Tekst je prvotno izložen kao predavanje koje je Vuk-Pavlović održao 1940. na prvoj svečanoj sjednici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Na početku članka Vuk-Pavlović razlikuje domovinu i državu. Opisuje ih kao temeljne sile koje upravljaju sudbinom naroda i stvaraju njegovu povijest. One se prepleću i uvjetuju, ali su u svojoj prirodi različite jer pripadaju drugačijim životnim krugovima. Veze domovine zasnivaju se na osjećajima bliskosti i povezanosti, srdačnosti i topline, srodnosti i solidarnosti, jednakosti i poštovanja. Domovina je domena u kojoj prebiva obitelj. Država pripada drugom vrijednosnom krugu. Njome upravljaju državnici koji se služe vojskom i činovništvom. Budući da je načelo vlasti neosobno, ono potiskuje svaki oblik intimnosti i ljubavi, jednakost se zamjenjuje gospodstvom i pokoravanjem, a namjesto suradnje dolazi podređivanje. Vuk-Pavlović iznosi tu razliku da upozori na sudbinu naroda koji su u stalnoj napetosti između države i domovine. Govori o problemu kod naroda kada se granice domovine razilaze s granicama države. Kada granice domovina nadilaze državne granice, narod je raskoljen i rastrgan; kada državne granice nadilaze granice domovine, nastaje mogućnost da tuđinac vlada narodom. Dijalektički odnos domovine i države pokretač je povijesnog razvoja. Povijest čini traženje izlaza i oslobađanje napetosti u kojima se nalaze narodi zbog odnosa domovina i države. U trenutku kada te sile postanu kočničar razvoja događaju se prevrati.

Vuk-Pavlović se u tom ogledu usredotočuje osobito na tumačenje napetosti odnosa politike i odgoja. Politika je usmjerena na ostvarenje probitka onih koji vladaju, dok odgoj polazi od dobrobiti pojedinca i zajednice. Zbog toga je od velike važnosti pitanje tko i kako obrazuje intelektualnu elitu. Za Radića Vuk-Pavlović kaže da je dao poseban doprinos izgradnji državotvorne svijesti među mladima. Bio je narodni prosvjetitelj i pisac koji je nastojao uzdignuti prosvjetu puka do razine na kojoj je mogla oblikovati duh pripadnosti njezinih članova i povezivati sve dijelove narodnog života. Ističe Radićevo mirotvorstvo koje se sastoji od pomirenja opreka u društvu. Vuk-Pavlović ogled završava prikazom Radićeva obrazovnog ideala. U njemu je sadržano učenje o značenju pojmova

pravednosti, hrabrosti i poštenja. Uz to je osobito vezano učenje o govorenju istine i osuđivanje denuncijacije, upravljanje vlastitim ponašanjem i svojom osobom te nada sve preuzimanje i nošenje vlastite odgovornosti.

Jednu je temu iz filozofije politike Vuk-Pavlović izlagao na svjetskom filozofskom kongresu u Bruxellesu 1953. pod nazivom »Philosophie und Herrschaft« (»Filozofija i vlast«). Govorio je o tome da se vlastodršci koji teže moći nastoje okoristiti filozofijom, instrumentalizirati je za svoje potrebe, što je protivno njezinu određenju kao djelatnosti koja stvara smisao i omogućuje ostvarivanje vrijednosti. Istinska filozofija vezuje ljude u sumišljenike koji se međusobno toleriraju. Barišić pojašnjava da je Vuk-Pavlović opisujući filozofiju kao sluškinju politike izrekao vrlo hrabru osudu komunističke vladavine i političkog aparata. Isto tako se ogradio od zlouporabe filozofije u ideološke svrhe opravdanja svakog oblika totalitarne vladavine. Vuk-Pavlović dokazuje da je prijemor između filozofije i vlasti trajan i dubok; istinska se filozofija opire ujarmljivanju. Traženje istine pretpostavlja slobodu koju vlast uvijek nastoji ograničiti. Istinska filozofija političkoj zajednici daje smjerokaz, a vlasti korektiv. To čini kada je vlast uvažava i ne kontrolira.

Na Drugom međunarodnom kongresu filozofije znanosti u Zürichu 1954. Vuk-Pavlović je održao predavanje pod naslovom »Gemeinschaft und Scheingemeinschaft« (»Zajednica i nazovizajednica«), u kojem razmatra pojam prividne zajednice ili nazovizajednice. Tim pojmom Vuk-Pavlović poseže za filozofskim razlučivanjem stvarnosti i privida da bi izrazio razliku između društva i zajednice. Potonjom oprekom Vuk-Pavlović ljudsko življenje razdjeljuje na dvije temeljne dimenzije: tjelesno-duševnu i duševno-duhovnu. Tjelesno-duševna dimenzija svodi čovjeka na atomiziranog pojedinca koji je depersonalizirani član kolektiva. U duševno-duhovnoj dimenziji čovjek u zajednici ima osobnost sa sviješću o vlastitoj jedinstvenosti unutar skupnosti. Toj tendenciji suprotstavlja se istinska zajednica koja je iznikla na razini duševnih i duhovnih ljudskih vlastitosti kojima se omogućuje autentični ljudski razvoj i produbljivanje čovjeku svojstvene biti. U pravoj zajednici ljudska bića grade više vrednote i stvaraju kulturna dobra. Ona postaju osobe u svojoj punini i prevladavaju svoju otuđenost u društvu. Takva duhovnost omogućuje čovjeku da izgradi stvarnu zajednicu te otvara prostor u kojem se povezuju osobnosti u njihovoj punini. Barišić objašnjava da fenomenologija Vuk-Pavlovićevih kategorijalnih analiza nije jednodimenzionalna. Čovjek u svojem djelovanju stalno prebiva između prirodno-duševne i duševno-duhovne sfere. Pod pojmom nazovizajednice Vuk-Pavlović kritizira moderne totalitarne državne tvorevine.

»Misaoni put J. J. Rousseaua« Vuk-Pavlovićev je tekst koji je napisan kao predavanje održano 1958. povodom 180. obljetnice Rousseauove smrti. U

središte svojeg izlaganja autor stavlja Rousseauove izvode o zasnivanju društvenog ugovora i uspostavljanju države čije je polazište ideja slobode čovjeka. Uvodna rečenica u *Društvenom ugovoru* stvara sumnju u to je li moguće ostvariti čudorednu cjelinu u kojoj će se očuvati integritet osobe s obzirom na to da se suočavamo s paradoksom kako je čovjek koji je slobodan rođenjem u društvu sapet i okovan. Pitanje glasi: je li moguća sloboda u zajednici? U svom razmatranju o slobodi čovjeka u državi Vuk-Pavlović traži analogiju s postavkama o odgoju. Kao što je u Rousseauovu *Emilu* prikazan put kako sačuvati gojenca u njegovim razvojnim fazama od okova neslobode, tako je i uređenjem države moguće izgraditi osnove kojima će se jamčiti nezavisnost građana i ostvarenje njihova slobodna života u punini i istinitosti. Zamišljena država zasnovana je na načelima slobode i jednakosti. Polazište takve pravedne države dragovoljan je pristanak svih građana na njezin ustroj i temelje. Na osnovi te dragovoljnosti od svih se članova može zahtijevati jednaka pripravnost na prihvaćanje obveza prema toj čudorednoj cjelini, a izjednačene pravne obveze za svoju posljedicu imaju ravnopravnost svih pripadnika zajednice. Konstrukcija takve čudoredne zajednice i njezine volje pretpostavlja da je svaki pojedinac spreman dragovoljno prihvatiti odricanje od vlastitih prava u korist opće volje. Za politiku pretpostavka o slobodi i pretpostavka o jednakosti imaju dalekosežne posljedice. Vlastodršci imaju prava samo do one razine do koje seže opća volja. Suverenost je izvedena iz zajedničke volje i potječe iz političke skupnosti koja se naziva puk ili narod.

Vuk-Pavlović u Rousseauovoj koncepciji države hvali prije svega njezinu moralnu i pravnu utemeljenost. Pravo se ne izvodi iz države, nego država nastaje s pravom i valjana je koliko čuva pravni temelj, slobodu i jednakost. Moralna je dimenzija ugrađena u temelje takve države, jer se opća volja kao izvor pravnog poretka poistovjećuje sa savješću političke zajednice. Oglad izvodi središnju Rousseauovu misao iz savjesti u kojoj se povezuje trostruki red i uspostavlja sveopći moralni poredak od razine individualnog preko socijalnog ili kolektivnog do univerzalnog kozmičkog reda. Čovjek ispunjava svoju životnu svrhu kada djeluje u skladu sa svim razinama savjesti. Vuk-Pavlović ima i kritiku na Rousseaua. Misli naime da on preneglašava moralnu zajednicu i zanemaruje stvarne odnose koji se otvaraju između etike i ekonomije. Barišić komentira da je Vuk-Pavlović s pravom uočio da je kod Rousseaua politika prepustila riječ etici. Svrha je opravdana; sloboda je čovjeku neizmjerana vrijednost, ali stvarnost je zahtjevnija. Politika zahtijeva odnose koji su složeniji nego moralni odnosi da bi zajamčila slobodu i jednakost ljudi.

Zadnje Vuk-Pavlovićevo djelo koje Barišić prikazuje ima naslov »Značenje povijesne predaje«. To je predavanje koje je Vuk-Pavlović održao 1971.

na prvom skupu Društva za filozofiju i sociologiju SR Makedonije. Kasnije je predavanje u proširenom izdanju objavljeno 1974. u izdanju Instituta za filozofiju. U predavanju Vuk-Pavlović želi dokazati da povijesna predaja u sebi sadrži kako kulturnu tako i političku dimenziju, kao i subjektivnost osobnosti i ujedno objektivnost duha zajednice. Na stvaralaštvo i kulturu ljude pogoni njihovo djelovanje u sferi objektivnog duha, potreba da nadiđu vlastitu ograničenost i prevladaju prolaznost. Za zajednicu proizvode djela koja su trajnija od njihove prolazne egzistencije. U nagonskoj težnji za održanjem vlastitoga opstanka i svojega svijeta očituje se žudnja za povijesnošću i predajom; u njoj se potvrđuje opstanak u odnosu na stvaralaštvo prethodnih naraštaja.

Vuk-Pavlović nadalje ukazuje na različite oblike zajednice. Polazi od neposrednih i rodnih povezivanja u pojedinačne zajednice i skupine prema širem oduhovljenom sudbinskom zajedništvu. Zasebno izdvaja zajednice naroda koje su izgubile domovinu, no i tu zapaža veliku snagu čežnje za slučenom domovinom. Te su duhovne tvorevine povezane sa svime što tvori i omogućuje povijesnu predaju, napose s jezikom i odgojem. Ali ne pripada sve što je stvoreno povijesnoj predaji. Zbog toga je, kaže Vuk-Pavlović, nužno da je određena zajednica prisvoji. Ako to ne uradi, povijesna predaja odumire. A ona treba biti iznova prisutna u sjećanju.

Vuk-Pavlović se usredotočuje i na odnos između povijesne predaje i kohezije naroda. Zaključuje da upravo povijesna predaja omogućuje jedinstvo naroda u njegovoj raznolikosti i povezanosti, ali pod uvjetom da je živa i da je prihvaćena. Razmatra i pojedine odrednice narodnog jedinstva te primjećuje raznolikosti. Narodi mogu imati različite religije, a da pritom očuvaju svoje jedinstvo, kao što različiti narodi mogu dijeliti istu vjeru. Paralelu povlači i s jezikom za koji se kaže da je najbitnija odrednica naroda, no komentira da jezik samostalno bez povijesne predaje ne može ništa postići. Vuk-Pavlović spominje i druge odrednice naroda s naglaskom na državnost. Tu spominje raznolike slučajeve. Pa tako jedna država u sebi može sadržavati više naroda, iz čega slijedi da državnost ne uspostavlja jedinstvo. Isto tako, jedan narod može živjeti u više država ili nemati vlastitu državu, ali bez obzira na to posjeduje stupanj zajedništva i kohezije. Vuk-Pavlović zaključuje da kulturne posebnosti kao što su jezik, državnost i sl. nisu nužne za opstanak naroda. Ono što narod treba za svoj opstanak povijesna je predaja. Barišić komentira da je Vuk-Pavlovićev poziv na nepovredivost njegove povijesne predaje izrazito vrijedan argument za to da svaki narod ima pravo na opstojnost.

Naposljetku, u zaključnom osvrtu na Vuk-Pavlovića kao političkog mislioca, Barišić uviđa da Vuk-Pavlovićeve politički stavovi i komentari nisu zanemariv dio njegova intelektualnog rada. Političke teme u središtu su njegovih

intelektualnih interesa, a izneseni stavovi umetnuti su u širi kontekst njegova filozofiranja o etici, kulturi, odgoju i estetici. Od svojeg prvog antiratnog članka o Aristofanu osporavao je i dolazio u sukob s ideologijama koja su radile od države idolopoklonstvo i slobodu pojedinca podvrgavale povijesnim misijama. Stoga, zaključuje Barišić, nit vodilja Vuk-Pavlovićeve filozofije politike jest geslo da su progonjeni bolji i plemenitiji od progonitelja. Ljudska sloboda i dostojanstvo najveće su vrijednosti i svaka ideologija koja ide protiv njih mora biti osuđena. Prema Barišiću Vuk-Pavlovićevo djelo i danas može poslužiti kao putokaz u najbitnijim pitanjima političke zajednice. Glede pitanja je li Vuk Pavlović imao izgrađenu filozofiju politike Barišić zaključuje da je odgovor potvrđan. Njegova djela pokazuju da je imao osebujnu filozofiju politike te da je za buduće istraživače njegove misli to najprivlačniji dio njegove filozofije. Vrijeme za pomno istraživanje Vuk-Pavlovićeve političke misli tek dolazi.

O povijesti arheologije u Hrvatskoj izlaže Marija Buzov u radu »Počeci znanstvenoistraživačkog rada na području arheologije«. Premda proučavanje bogate arheološke ostavštine u Hrvatskoj postoji od ranog srednjeg vijeka, o počecima znanstvenoistraživačkog rada iz arheologije u Hrvatskoj, kaže Buzov, može se govoriti tek od vremena kada su se osnovali muzeji, studiji arheologije i Arheološki institut. Buzov prvo govori o predinstitucionalnom arheološkom istraživanju. Nakon kraja antike i dolaska Hrvata na ove prostore proučavaju se i prepisuju natpisi, opisuju spomenici te se pojedinci pripremaju i odlaze na putovanja da bi vidjeli antičke spomenike. Zapisi o antičkim spomenicima nalaze se kod pisaca koji vrlo rano spominju Hrvatsku. Neki od njih jesu ljetopisac Toma Arhidakon, Konstantin Porfirogenet, koji opisuje Dioklecijanovu palaču, zadarski i senjski biskup Šimun Kožičić Begna i Marko Marulić. Tu su i Vinko Pribojević koji u svojem govoru *De origine successibusque Slavorum* opisuje i arheološke ostatke kod Sućuraja na istočnom dijelu Hvara, Ivan Lučić Trogiranić, pisac prve znanstvene pisane hrvatske povijesti *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (1666). U njoj se nalazi mnoštvo podataka i natpisa vezanih u arheologiju. U 19. stoljeću djeluje Ivan Josip Pavlović Lučić koji je skupljao natpise po neretvanskom polju. Zatim Pavao Ritter Vitezović koji je napisao niz rasprava iz hrvatske povijesti u kojima se koristi arheološkim materijalom. Zanimljiv je jer je zagovarao ideju o kontinuitetu između Ilira i Hrvata. Prvi hrvatski arheolog svjetskog glasa bio je Matija Petar Katančić. Napisao je niz još i danas vrlo važnih rasprava iz antičke topografije i numizmatike Panonije i Ilirika te prvi arheološki vodič Siska. Ostala važna imena jesu Ivan Kukuljević Sakcinski koji objavljuje važne vijesti i radove posvećene epigrafiji, arheologiji i arhitekturi te Ivan Krstitelj Tkalčić, svećenik koji je sakupljao i proučavao rimske starine i imao numizmatičku zbirku.

Za utemeljenje studija arheologije u Hrvatskoj zaslužan je Izidor Kršnjavi. Na Mudroslovnom fakultetu održao je 1878. nastupno predavanje čime je udario temelje studiju arheologije, a potom radio na prijedlogu novog sveučilišnog zakona u kojem je odvojio studij arheologije od studija povijesti umjetnosti. Njega je naslijedio Josip Brunšmid, ravnatelj Narodnog muzeja i prvi izvanredni profesor arheologije na Sveučilištu u Zagrebu. Utemeljio je numizmatički odjel Narodnog muzeja. Ostala su značajna imena toga razdoblja Viktor Hoffiller, koji je bio Brunšmidov nasljednik na obje pozicije i predsjednik Hrvatskog arheološkog društva, i Duje Rendić Miočević, koji je reorganizacijom studija na Odsjeku za arheologiju započeo izučavanje prapovijesti. Godine 1949. pod vodstvom Grge Novaka osniva se Odsjek za arheologiju HAZU-a izvorno pod imenom Kabinet za prahistorijsku arheologiju JAZU. Filozofski fakultet u Zadru nastaje 1955. Na njemu su predavali arheolozi Mate Suić, Šime Batović, Julijan Medini, Janko Belošević i dr.

Institut za arheologiju osnovan je 1961. pod nazivom Institut za povijest umjetnosti i arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Osnovan je radi potrebe sustavnog popunjavanja tzv. bijelih mrlja kako bi se dobio cjelovit povijesni i topografski pregled arheologije i umjetnosti na hrvatskom kulturnom prostoru. Prvi je ravnatelj bio Grgo Gamulin, pročelnik Odsjeka za povijest umjetnosti Milan Prelog, a pročelnik Odsjeka za arheologiju Duje Rendić Miočević. Godine 1965. zbog povećanja broja istraživačkih zadataka pokreće se postupak razdvajanja Odsjeka za arheologiju i Odsjeka za povijest umjetnosti te se osnivaju dva samostalna instituta: Arheološki institut i Institut za povijest umjetnost. U 1970-ima zbog Zakona o znanstvenom radu Arheološki institut zajedno s Institutom za povijest umjetnosti i Institutom za hrvatsku povijest oblikuju Centar za povijesne znanosti, kojem se 1977. pridružuje Institut za filozofiju. Godine 1992. Arheološki institut ponovo postaje samostalan, a za njegova prvog ravnatelja imenuje se Željko Tomičić.

Ivan Bekavac Basić u radu »Jedna marksističko-lenjinistička, odnosno staljinistička kritika filozofske misli u staroj Jugoslaviji« daje pregled članka »Reakcionarna filozofija stare Jugoslavije« komunista Dušana Nedeljkovića, objavljenog u Zborniku Filozofskog fakulteta u Beogradu iz 1948. godine, u kojem Nedeljković kritizira nekomunističke filozofe koji su bili aktivni prije osnivanja komunističke Jugoslavije pa tako i hrvatske filozofe Vladimira Dvornikovića, Alberta Bazalu, Pavla Vuk-Pavlovića i Zdenka Vernića.

Basić je svoje izlaganje podijelio na četiri dijela. U prvom djelu izlaganja donosi osnovne biografske podatke o Nedeljkoviću. Nedeljković je bio srpski filozof i etnopsiholog koji je radio kao profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju i Beogradu. Bio je član ideološke komisije koju je osnovala OZNA

kako bi prokazivala ideološki nepoćudne sveučilišne profesore. Pisao je o hrvatskim filozofima Frani Petriću, Marku Antunu Dominisu, Ruđeru Boškoviću i Franji Račkom.

U drugom dijelu Basić opisuje Nedeljковиćev pristup temi. Na početku članka Nedeljковиć ukazuje na postojanje razlike između građanske filozofije koja je dominirala u Kraljevini Jugoslaviji i filozofije u komunističkoj Jugoslaviji koja je oslobođena lažne metafizičke maske i pokazuje svoje autentično, narodno pobjedničko lice – revolucionarnu i stvaralačku misao Marxa, Engelsa i Staljina. Zatim nabraja pojedinačno filozofe koje opisuje kao dekadentne i protuznanstvene: Branislav Petronijević, Albert Bazala, Vladimir Dvorniković, Ante Bauer, Kosta Stojanović, Draša Đurić, Bogdan Popović itd. Nedeljковиć neke filozofe pojedinačno kritizira, dok ostalima uglavnom lijepi opće etikete. Ta njegova kritika ima četiri dijela. U prvom se dijelu obračunava s Petronijevićem, u drugom s Albertom Bazalom i njegovim učenicima Pavlom Vuk-Pavlovićem i Zdenkom Vernićem, treći je posvećen katoličkim skolasticima kao što su Antun Bauer, Aleš Ušenićnik i Stjepan Zimmermann, a u četvrtome predmet su kritike predstavnici objektivne ili čiste znanosti i umjetnosti: Kosta Stojanović, Mihailo Petrović, Ivan Đaja, Bogdan Popović i dr.

Basić zatim posebno prikazuje Nedeljковиćevu kritiku hrvatskih filozofa. Prema Nedeljковиću Bazala je bio zagovaratelj empiriokriticizma dok je pisao *Povijest filozofije*, a kada je objavio *Metalogički korijen filozofije*, prešao je na iracionalizam i intuicionizam. Optužuje ga da je »digao barjak« otvorene dekadencije kada je izjavio da je razum nesposoban shvatiti neposredno doživljenu stvarnost koja je dinamička djelatnost. Takva teorija propagira ideju da je moguće postojanje alogičkog, mističkog sveznanja koje posjeduju izabrane osobe kao samoproglašene mesije te fašističke i nacističke vođe. Na to se nadovezuje tvrdnja da su u misticismu Bazalu slijedili mnogi pripadnici jugoslavenske intelektualne scene koji su razvili svoje inačice misticizma. U tome su se posebno istaknuli Vuk-Pavlović i Vernić.

Prema Nedeljковиću Vuk-Pavlović je psihologistički ispredao reakcionarnu totalitarističku metafiziku o metaempirijskoj totalitarnosti jedne nacije, a Vernić tome dodaje biološki element i tvrdi da je čitava filozofija biološki fenomen i totalna životna reakcija na svijet. Dvornikovića opisuje kao protunarodnog i nacionalističkog propagandista koji je bio član vlade Bogoljuba Jeftića i koji je dokazivao odanost Nijemcima u jednom svojem članku u kojem je južne Slavene prikazivao kao kolonijalne narode vindelbandskog duha. Zbog tog kolonijalnog rasizma Dvorniković je postao Jeftićev ministar prosvjete i napisao knjigu *Karakterologija Jugoslovena*, knjigu etike rasnog dinarizma.

Basić zaključuje da je Nedeljковиću u članku polazište dihotomija između buržujске filozofije Kraljevine Jugoslavije koja je jednostavno dekadentna i

filozofije nove, komunističke Jugoslavije koja je u svemu ispravna i u skladu s Marxovom dijalektikom kako je tumače on i marksisti-lenjinisti na čelu sa Staljinom. Buržujaska je filozofija, piše Nedeljković, imala dvostruku ulogu: prvo, ugušiti oslobodilačku, revolucionarnu stvaralačku misao marksizma-lenjinizma i, drugo, oblikovati lažne težnje jugoslavenskih naroda i podvaliti ih njima i ostatku svijeta. Filozofija komunističke Jugoslavije jest ona koja jugoslavenske narode vodi u napredak, tj. omogućuje im stvaranje socijalističkog društva.

»Razvoj povijesti znanosti u kemiji i medicini od početka 20. stoljeća do danas« tema je i naslov rada Vanje Flegar i Martina Kuhara. U uvodnom dijelu autori objašnjavaju da se povijest znanosti uobičajeno definira kao proučavanje razvoja znanosti kroz vrijeme, ali preciznija bi definicija bila da ona pridonosi razumijevanju i situiranju znanstvenih događaja u političkom, socioekonomskom i kulturnom kontekstu. Povijest znanosti se polako, ali sigurno emancipirala kao zasebna znanost, što Flegar i Kuhar prikazuju kroz povijest kemije i medicine.

Početak povijesti znanosti kao samostalne discipline počinje kada je George Sarton 1927. objavio knjigu *Introduction to the History of Science* i počeo objavljivati časopis *Isis*. Sarton definira povijest znanosti kao povijest velikih ljudi i velikih ideja. Prije Sartona počeci povijesti znanosti kao istraživanje povijesne pozadine znanosti nalaze se u djelima znanstvenika koji su se trudili dati odgovor na pitanje o podrijetlu i razvoju svojih istraživanja. Povijest znanosti s posebnim zanimanjem proučava razdoblje između 1400. do 1750. kada je nastala eksperimentalna moderna znanost. Cilj joj je odgovoriti na pitanja kako je formirana moderna znanost i koje su joj metode. Da bi opisali promjene u istraživanjima unutar povijesti znanosti, autori se služe člankom »Science on the Move« u kojem Pamela Smith istraživanja o povijesti znanosti dijeli na nekoliko cjelina. Prvu cjelinu čine istraživanja usredotočena na znanstvene pojmove kao što su sila, vjerojatnost, eksperimentalna provjera te odgovor na pitanje kako su se oni razvijali u specifičnim okolnostima. Drugu cjelinu čine istraživanja disciplina koje donedavno nisu bile smatrane pretečama znanosti kao što su alkemija i astrologija. Treću cjelinu čine istraživanja koja sagledavaju i svakidašnja i neznanstveno utemeljena shvaćanja prirode.

Danas je povijest znanosti, objašnjavaju nam autori, multidisciplinarna djelatnost. Oni najprije ističu promjene koje su se dogodile u načinu i temama istraživanja za razdoblje prije znanstvene revolucije s naglaskom na istraživanja u kemiji i medicini. Glavni je pristup proučavanju protoznanosti proučavanje istaknutih pojedinaca i njihovih okruženja te istraživanje postavki i okolnosti do formiranja moderne znanosti. Tim istraživanjima stečena su znanja o formiranju znanstvenih institucija kao što je britanski Royal Society. Istraživali su se istaknuti članovi društava, njihov način komunikacije, njihove korespondencije i interesi. Obuhvaćeni su i socijalni čimbenici kao što su neformalna grupiranja

i korespondencija među znanstvenicima. To je inspiriralo i brojne studije o aktivnosti na dvorovima jer je pokroviteljstvo uglednih i istaknutih vladara i plemića odigralo presudnu ulogu u razvoju suvremene znanosti.

Glede drugog trenda, djela kao *A History of Magic and Experimental Science* i *The Rosocrucian Enlightenment* potaknula su proučavanje disciplina koje se nisu smatrale znanostima kao što su alkemija, astrologija i magija te dovele do konsenzusa o tome da su one potakle eksperimentalno istraživanje. Zadnji je novi trend proširivanje pojma znanosti. On danas obuhvaća alkemiju, astrologiju, magije kao i medicinu i tehnike. Obuhvaća također načine kako je došlo do otkrića i potrebe koje su dovele do tih otkrića pa danas nema jasnih granica između povijesti znanosti i povijesti tehnologije. Današnja istraživanja više nisu usmjerena na pisanje globalne povijesti znanosti, nego prevladavju mikrostudije koje obrađuju posebne slučajeve i posebnosti u razvoju manjih sredina ili pojedinaca.

Autori se zatim bave poviješću medicine. Prije početka 20. stoljeća praktički sva djela koja se mogu klasificirati kao povijest medicine bili su zapisi otkrića poznatih osoba koji su usmjeravali medicinu na to da postane ozbiljna znanost. Njihova je svrha bila studentima medicine dati kronološki pregled razvitka medicine i dati im veliki broj činjenica za profesionalan rad. U 20. stoljeću medicina se profesionalizira i gubi shvaćanje da je umijeće. Zbog toga nastaje bojazan da će izgubiti humanistički aspekt te dominantna tema u povijesti medicine postaje razvoj medicinskog znanja i nastanak različitih medicinskih profesija. U šezdesetim godinama dolazi ponovno do promjene u orijentaciji kada se trendovi opće povijesti da se pozornost dodaje socioekonomskom i političkom kontekstu i intelektualnoj povijesti pretaču u povijest medicine. U SAD-u tih godina nastaje radikalno nova medicinska historiografija koja pokreće nova pitanja o ulozi i prirodi medicine unutar kulture; dolazi do nastanka tzv. socijalne povijesti medicine. Prema toj novoj historiografiji bolesti posjeduju značenja koja razotkrivaju društvene i ekonomske nejednakosti. Pozornost se pridaje javnom zdravstvu i osobito ulozi države u organiziranju i kreiranju institucionaliziranih odgovora na bolest. U 1960-im se pojavljuju i prvi kritičari medicine što je dovelo do gubljenja njenog legitimiteta, a to je opet dovelo do propitivanja dotad dogmatične ideje medicinskog napretka; npr. pojavom učinkovite anestezije i intenzivnog liječenja pojavile su se nove dileme oko produžavanja života kao glavnog cilja medicine.

Do 1960-ih poviješću medicine bavili su se isključivo liječnici zbog čega je prevladavao internalistički model kojim se nastojao prikazati razvoj struka uz usputno doticanje socijalnog, ekonomskog i kulturnog konteksta. Nakon toga povijest medicine postaje interes povjesničara koji zauzimaju kritički stav

prema internalističkom modelu i medicinsko znanje stavljaju u širi politički, intelektualni i kulturalni kontekst te ga povezuju s pitanjem rase, klase, društvene klasifikacije i dr. Medicinsku praksu i istraživanja prikazuju kao društvene i kulturne konstrukte. Zbog ovoga povijest medicine gubi status predmeta na studiju medicine, a liječnici često vjeruju u zastarjele prikaze. Vlastitu povijest liječnici percipiraju kao nešto sekundarno što nema mjesto među kliničkim granama medicine, dok se, s druge strane, povjesničari medicine profesionaliziraju i sve više udaljavaju od liječnika.

U Hrvatskoj je povijest medicine kao fakultetski predmet uveden 1927. na Medicinskom fakultetu u Zagrebu zahvaljujući liječniku Luji Thalleru. Godine 1943. osniva se katedra za povijest medicine. Thaller je na povijest medicine gledao na način preko kojeg bi studenti medicine i budući liječnici razvili kritički stav prema trenutnom medicinskom znanju i nadrilječništvu te razumjeli zdravstvenu kulturu populacije. Thaller nasljeđuje liječnik Lavoslav Glesinger koji je doktorirao iz povijesti psihijatrije. Njegovi udžbenici *Medicina kroz vijekove* i *Povijest medicine* najčešće su korišteni udžbenici za povijest medicine u nas. Naš najpoznatiji povjesničar medicine jest Marko Dražen Grmek, koji je u HAZU vodio Odjel za povijest medicine što se kasnije pretvara u Institut za povijest znanosti. U njegovim se radovima prvi put u hrvatskoj povijesti medicine pojavljuje potreba za detaljnim rasvjetljavanjem konteksta pojave određenih bolesti, osobito u njegovoj rekonstrukciji otkrića virusa HIV-a. O novijoj povijesti medicine u Hrvatskoj, naglašavaju autori, teško je govoriti zbog premalog protoka vremena, ali se može primijetiti veća šarolikost tematike i posvećenost socioekonomskim i drugim okolnostima u povijesnim analizama uz manji naglasak na medicinskoj epistemologiji. Jedina hrvatska institucija koja je isključivo posvećena povijesti medicine zasad je HAZU-ov Odsjek za povijest medicine Zavoda za povijesti i filozofiju znanosti. Neki pojedinci na medicinskim fakultetima profesionalno se bave poviješću medicine, a Sveučilište u Rijeci izdaje jedini hrvatski znanstveni časopis posvećen povijesti medicine *Acta medico-historica Adriatica*.

Na kraju se autori osvrću na suvremene rasprave u povijesti medicine. U povijesti medicine supostoje različiti načini pisanja koji proizlaze iz profesije samih istraživača. Povjesničari gledaju na povijest medicine kao problemski vođenu disciplinu koja kritički propituje sadašnje i prošle medicinske tvrdnje, dok liječnici gledaju na povijest medicine kao na didaktičko sredstvo kojim se razbija monotonija bazičnih i kliničkih predmeta. Taj se rascjep povećao kada su povjesničari počeli kontrolirati objavljivanje medicinskopovijesne literature i bili sve glasniji u relativizaciji i kritici dosega suvremene medicine. U SAD-u postoje različita društva za povijest medicine kojima se članovi upravo razlikuju

prema profesiji. Razlika je i u financiranju. Povjesničari su financirani čistom plaćom s relativno malo troškova, a liječnici se financiraju iz projekata u većim kolaboracijama i financijskim injekcijama farmaceutske industrije. Medicinski časopisi u novije vrijeme uglavnom odbijaju medicinskopovijesne radove zbog faktora odjeka jer u povijesnim istraživanjima citiranje je mnogo sporije budući da se manji broj ljudi bavi određenim temama i to tijekom dužih perioda, a autorstvo je često ograničeno na dvoje ili troje istraživača. No čak i kada su educirani iz povijesti medicine, liječnici često ne mogu gledati na tu disciplinu kao relevantnu ako nema poveznice sa sadašnjošću.

U zadnjem radu zbornika pod naslovom »Oživljavanje znanstvene baštine korištenjem novih tehnologija« Ivan Reljić donosi izvještaj o korištenju tehnologije izrade 3D modela za izradu makete vjetrenjače Fausta Vrančića iz njegove knjige *Machinae nove*. Kontekst toga projekta, objašnjava Reljić, očuvanje je znanstvene baštine. Pod time misli na kolektivno nasljeđe znanstvene zajednice. Ono obuhvaća ono što znamo o životu, prirodi i svemiru kao i ono kako znamo: artefakti, uzorci, laboratoriji itd. Kada je riječ o očuvanju znanstvene baštine, ne nastoje se očuvati samo fizički artefakti nego i ideje koje su njima zabilježene. Jedan način očuvanja ideja jest da se one prenesu i u virtualni prostor u obliku 3D modela i da se onda, na temelju tog modela, izradi fizička maketa te ideje. Proces stvaranja fizičke makete sastoji se od nekoliko koraka: prvo se mehanički obrade svi pojedini elementi kako bi se osiguralo njihovo međusobno spajanje. Zatim se međusobno spajaju u cjelinu. Ako je maketa uspješno sastavljena, testira se njezina funkcionalnost. Ako nije uspješno sastavljena, analiziraju se dijelovi koji nisu dobro izrađeni te se oni ponovo izrađuju i postavljaju u maketu.

Kako bi što uvjerljivije prikazao što se može postići novim tehnologijama, autor je za predložak uzeo Vrančićevo djelo *Machinae novae*, u kojem se nalaze crteži koji se odnose na mlinove i mostove. Namjera je bila uzeti jednu skicu, izraditi na računalu 3D model te skice i potom dobiti funkcionalnu maketu koja potvrđuje valjanost koncepta skice. Odabrana je Vrančićeva skica vjetrenjače. Želja je bila da se uspjehom tog postupka potakne arhive, knjižnice, muzeje i ostale institucije da osmisle inovativno korištenje znanstvene, povijesne, kulturne baštine uz pomoć informacijskih tehnologija i da bi se potakli svi sudionici odgojno-obrazovnog procesa na njezino korištenje.

Reljić povlači paralelu između svog projekta i projekta rekonstrukcije tzv. mehanizma iz Antikitere. To je mehanički stroj otkriven 1900. godine, a prikazuje kretanje Sunca, Mjeseca te još nekih nebeskih tijela. Kako je bio oštećen u svojoj unutrašnjosti, metodom računalne tomografije dobiven je uvid u elemente koji ga izgrađuju. Napravljen je 3D model mehanizma i na osnovi

njega izrađena je replika u stvarnoj veličini. Na kraju Reljić poručuje da je projekt polučio pozitivne rezultate. Vrančićeva ideja vjetrenjače izvediva je u stvarnosti. Maketa koja je napravljena poslužila je kao izložak na izložbi povodom 400. obljetnice objavljivanja Vrančićeva djela *Machinae novae*. Reljić svoj rad završava opaskom da u Hrvatskoj postoji interes za znanstvenu baštinu jer se, uza sadržaj koji je zanimljiv jednako prosječnom stanovniku koliko i znanstveniku, koriste metode koje idu ukorak sa svjetskim trendovima.

Zbornik radova *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra* upoznaje nas s izlaganjima s istoimenog redovnog godišnjeg skupa znanstvenog projekta *Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu između 12. i 20. stoljeća*. Radovi su od velike vrijednosti ne samo istraživačima nego i širem čitateljstvu jer pokazuju da su hrvatski filozofi i znanstvenici kroz više stoljeća dali znatan doprinos različitim intelektualnim disciplinama unutar konteksta europske kulture, filozofije i znanosti.

Matko Gjurašin